

نقش محبت در تربیت فرزندان

راضیه علی اکبری*

قال رسول الله ﷺ: «أَحِبُّوا الصِّبْيَانَ وَارْحَمُوهُمْ»^۱

مقدمه

یکی از نیکوترین و اساسی‌ترین روش‌های تربیت، روش محبت است که بیشترین تناسب را با فطرت و سرشت انسانی دارد. مطالعات انجام‌شده به روش تحلیلی - توصیفی، حاکی از این مطلب است که نیروی محبت در تربیت، نیرویی زمینه‌ساز، بازدارنده و برانگیزاننده است و اگر به اعتدال به کار گرفته شود، تأثیر شگرفی در نزاهت آدمی و تحقق تربیت کمالی دارد. نیروی محبت از نظر تربیتی، نیروی عظیم و کارساز و بهترین تربیت آن است که بدین روش تحقق یابد. مهرورزی و محبت، قانونی است که سلامت، سعادت، شادمانی، هماهنگی و کامیابی را برای آدمی به ارمغان می‌آورد؛ به شرط آنکه آدمی بداند چگونه و به چه اندازه از این اکسیر حیات استفاده کند تا گرفتار افراط و تفریط که هر یک عوارض نامطلوبی در تربیت دارند، نشوند. اگر فرزند احساس کند که در دل و قلب والدین جای دارد، نمی‌تواند به راحتی با آن‌ها مخالفت کند. آنچه والدین را به فرزندان پیوند می‌زند، محبت است. هر چه پیوند عاطفی میان والدین و فرزندان محکم‌تر باشد، صداقت و یکرنگی و صفای بیشتری میان آن‌ها رواج خواهد یافت. البته همه والدین محبت قلبی به فرزندان خود دارند، فقط باید از نیروی معجزه‌آسای مهر و محبت در تربیت فرزندان استفاده کنند.

* دکترای کلام اسلامی و مدرس دانشگاه.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۹.

از آنجا که محبت یک نیاز طبیعی است، وجود و عدم آن در تعادل و عدم تعادل روح تأثیر فراوانی دارد. فرزندی که در محیط گرم محبت، پرورش می‌یابد، روانی شاد و دلی آرام و با نشاط دارد. به زندگی امیدوار و دل‌گرم است و خود را در این جهان پرآشوب تنها و بی‌کس نمی‌داند. در پرتو محبت، صفات عالی انسانیت، عواطف و احساسات فرزند نیز به خوبی پرورش می‌یابد که نتیجه آن، پرورش انسانی متعادل خواهد بود. احساس محبوبیت، در آرامش فرزند مؤثر است و این آرامش، در سلامت اعصاب و جسم تأثیر بسزایی خواهد داشت. برای تبیین این مسائل، ابتدا «نوع و شیوه‌های ابراز محبت» بیان و سپس «تأثیرات تربیتی محبت» ارائه خواهد شد.

مصادیق و شیوه‌های ابراز محبت

فرزندان باید مورد محبت خالصانه والدین قرار گیرند؛ یعنی محبتی که شرطی برای ابراز آن اعلام نشده و بی‌دریغ نثار می‌شود. در خانواده‌هایی که صمیمیت و مهربانی وجود دارد، فرزند می‌تواند با اطمینان به شخصیت خود، با مشکلات روبه‌رو شود و از سوی دیگر بدون داشتن اضطراب و تشویش، رفتارهای نامناسب خود را به نحو مطلوبی تغییر دهد. سالم‌ترین افراد که قادرند محبت‌شان را به دیگران ابراز کنند، کسانی هستند که والدین‌شان در کودکی به آن‌ها به صورت بی‌قید و شرط ابراز محبت کرده‌اند.^۱

والدین می‌توانند محبت خود را به طرق مختلف به فرزندانشان بروز دهند؛ راه‌ها و شیوه‌هایی همچون احترام، مهربانی، بوسیدن، نوازش، هدیه، تواضع، گوش شنوا بودن، عمل به وعده، کمک و حمایت، همبازی شدن، همصحبت شدن، خوب صدا زدن، خوش‌زبانی و خوش‌اخلاقی. فرزندانش در هر سنی برای خود شخصیت قائلند و دوست دارند در کانون توجه و عنایت باشند؛ از همین روست که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ».^۲ همچنین در سخن دیگری فرموده است: «أَحْبِبُوا الصَّبِيَّانَ وَأَوْحَمُوهُم».^۳ در حدیث شریف کساء نیز حضرت زهرا علیها السلام فرزندانش را این‌گونه مورد خطاب قرار می‌دهد: «یا ولدی و یا قره عینی و ثمره فوادی».

۱. فرهنگ هلاکویی، اصول‌پدیری و مادری در تربیت فرزندانش، ص ۱۷۰.

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم‌الاخلاق، ج ۱، ص ۲۲۲.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۹.

راه‌های ابراز محبت

۱. بازی با کودکان

یکی از راه‌های محبت این است که والدین خود را در سطح هم‌بازی آگاه‌تر - و نه به صورت یک فرد بزرگ و آگاه که با کودک سنخیتی ندارد - با کودک بازی کنند و در ضمن بازی آداب زندگی را به او یاد دهند. در حقیقت بازی موجب می‌شود که بچه‌ها وارد حوزه فعالیت بزرگ‌ترها شوند و در شکلی کودکانه، واقعیت‌ها و هنجارهای زندگی واقعی را تجربه کنند. همانندسازی، الگوگیری و بسیاری از آموزش‌ها و پرورش‌های غیرمستقیم، از راه بازی فرا گرفته می‌شود. اگر بچه‌ها فرصت کافی برای بازی نداشته باشند، ممکن است گرفتار عقده‌های جبران‌ناپذیری شوند. امروزه بسیاری از اختلالات رفتاری و عاطفی با یک روش درمانی به نام «بازی درمانی» معالجه می‌شود. شاید به همین جهت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «هر کس کودکی نزد اوست، باید برایش کودکی کند».^۱ در همین راستا جابر می‌گوید: دیدم رسول‌خدا صلی الله علیه و آله با دست و پا راه می‌رفت، در حالی که حسن و حسین علیهما السلام بر پشتش سوار بودند و می‌فرمود: «شتر شما، بهترین شترها و شما، بهترین سوار هستید».^۲ شخصی به نام عبدالله بن شیبه می‌گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله در نمازی سجده را بسیار طولانی کرد. بعد از نماز مردم علت این طولانی شدن را پرسیدند. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: «فرزندم حسن بر گردن من بود. نخواستم عجله کنم تا نیاز فرزندم برآورده شود یا اینکه خودش پایین بیاید».^۳

امام صادق علیه السلام نیز در روایتی فرموده است: «دست‌کم بچه را ۷ سال رها کن تا می‌تواند از دنیای بازی لذتش را ببرد».^۴ امام کاظم علیه السلام نیز فرموده است: «کسانی در بزرگسالی عجول شتابزده و بی‌ظرفیت هستند که در کودکی به اندازه کافی بازی نکرده‌اند».^۵ مفضل بن عمر می‌گوید: «خدمت امام موسی کاظم علیه السلام رسیدم. دیدم آن حضرت، فرزند خود امام رضا علیه السلام را در دامان خود نشانده و او را می‌بوسد. گاه او را

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۱۳.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۲، ص ۲۸۵.

۳. همان، ج ۴۲، ص ۲۹۴.

۴. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۴.

۵. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۰، ص ۳۶۲.

در آغوش می‌گیرد و گاه بر شانه‌اش می‌گذارد و می‌گوید: پدر فدای تو باد! چه بوی خوشی داری و چه اخلاق نیکو و پاکیزه‌ای و چه آشکار و روشن است، فضل و دانش تو»^۱.

از آنجا که بازی هم در رشد جسمی کودک و هم در رشد فکری و عقلی و عاطفی کودک نقش دارد و مهم‌ترین بعدی که در رشد باید مورد توجه قرار گیرد، رشد شخصیت کودک است؛ امام خمینی علیه السلام به این مسئله توجه کافی داشتند.^۲ خانم فریده مصطفوی، دختر امام علیه السلام، درباره نوه‌های ایشان می‌گوید: «نوه‌های آقا همه شلوغ بودند. امام علیه السلام به دختر من که از شیطنت بچه خود گله می‌کرد، می‌گفت: من حاضرم ثوابی که تو از تحمل شیطنتِ حسین می‌بری، با ثواب تمام عبادات خود عوض کنم»^۳.

۲. تشویق کودکان

تشویق، یکی از دو بُعد وظایف پیامبران است که رهبر دینی به وسیله آن، مردم را در تمامی جنبه‌های دینی به حرکت و تکاپو وا می‌دارد؛ چنانکه قرآن کریم به این امر مهم چنین اشاره کرده است: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ...»^۴ ای رسول! مؤمنان را به جنگ ترغیب کن». در تربیت انسان اصل بر تشویق و ترغیب است، نه تنبیه و مجازات. امام علی علیه السلام نیز با اشاره به این اصل فرموده است: «صَادُوا الشَّرَّ بِالْخَيْرِ»^۵ به وسیله خوبی با بدی بستیزید». تشویق، موجب تحریکی عاطفی، مادی یا معنوی می‌شود که وسیله‌ای برای تحقق اعمال و رفتار مثبت افراد است. بنابراین مقصد در تشویق، هدایت و راه‌آموزی است. کودک در آغاز زندگی جاهل و نسبت به مواضع گوناگونی که باید اتخاذ کند، کاملاً بی‌خبر است و تأیید و تشویق، او را برای تصمیم‌گیری‌های صحیح در آینده آماده می‌کند. بی‌شک این جهت‌دهی‌ها باید به سوی فضایل و اخلاق باشد تا شخصیت افراد را پروراند و آنان را به سوی شرف و انسانیت سوق دهد.^۶

۱. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۸، ص ۵۵۷.

۲. سید محمدباقر حجتی کرمانی، سه گفتار پیرامون برخی از مسائل تربیتی اسلام، ص ۶۶.

۳. امیر رضا ستوده، پایه‌پای آفتاب، ج ۱، ص ۱۰۷.

۴. انفال: ۶۵.

۵. جمال‌الدین محمد خوانساری، شرح غررالحکم ودررالکلم، ص ۱۱۷.

۶. علی قائمی، خانواده و مسائل مدرسه‌ای کودکان، ص ۲۸۸.

بنابراین تشویق فرزندان، یکی از راه‌های ابراز محبت است که مورد نیاز آنهاست؛ زیرا کودک هر عمل نیکی را که انجام می‌دهد، انتظار پاداش دارد و والدین باید این انتظار را برآورده کنند تا برای پیشرفت او ایجاد انگیزه نمایند. اگر چه باید توجه داشت که تشویق نباید به صورت رشوه در آید. کودک باید عمل خوب را به عنوان وظیفه شخصی و اجتماعی انجام دهد، بدون اینکه توقعی برای ستایش آن داشته باشد؛ ولی والدین باید او را به عنوان فردی وظیفه‌شناس تشویق کنند.^۱ برای اینکه کودک به تدریج استقلال یابد، خود را از وجود والدین بی‌نیاز نماید و بتواند شخصاً زندگی کند، باید با هر عمل کوچکی که انجام می‌دهد و اعتماد به نفس او را آشکار می‌سازد، مورد تشویق والدین قرار گیرد.^۲

آیات قرآن و روایات بسیاری نیز بر محبت‌ورزی تأکید کرده‌اند؛ زیرا بنای مکتب اسلام، مهر و محبت و سیره و رفتار ائمه علیهم‌السلام نمونه کامل این مهربانی است؛ چنانکه پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده است: «کودکان خود را دوست بدارید و با آنان مهربان باشید. وقتی به آن‌ها وعده‌ای می‌دهید، حتماً وفا کنید؛ زیرا کودکان، شما را رازق خود می‌پندارند».^۳ همچنین فرموده است: «کودکان را در بغل بگیرید و بر دوش خود بنشانید».^۴ «فرزندان‌تان را زیاد ببوسید؛ زیرا به واسطه هر بوسه‌ای، درجه شما در بهشت بالا می‌رود».^۵

تأثیرات تربیتی محبت

۱. زمینه‌ساز رشد عاطفی و شکوفایی استعداد

محبت والدین به فرزندان، زمینه رشد عواطف و روان فرزندان را فراهم می‌کند. منظور از رشد عاطفه، احیا و شکوفایی استعدادها، رشد طبیعی، تدریجی و هماهنگ آن شناخت و شکوفایی قابلیت‌های فطری، رشد و پرورش رغبت‌های مثبت، جهت‌دهی آن‌ها به سوی کمال و انطباق آن با اصول و ضوابط انسانی، تعدیل حس رقابت و تملک و سرور و لذت است. پرورش عواطف، از هدف‌های مهم تربیت

۱. علی قائمی، پرورش مذهبی و اخلاقی کودک، ص ۹۶.

۲. علی اکبر شعاری‌نژاد، روان‌شناسی رشد، ص ۵۶.

۳. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۲۶.

۴. ملا محسن فیض کاشانی، محجة البیضاء، ج ۳، ص ۳۶۶.

۵. معصومه حیدری، آداب رفتار با دختران، ص ۷۳.

است. بنابراین از طریق پرورش و تربیت بر مبنای اسلام، می‌توان در رشد عاطفه و مهر و محبت در وجود کودکان مؤثر بود.^۱

۲. جلوگیری از رذائل اخلاقی و احساس حقارت

رسول‌خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مردم را با روش محبت، از رذائل دور ساخت و به فضایل آراست. جهان آفرینش نیز بر اساس رحمت و محبت سامان یافته است و بدان کمال می‌یابد و پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جلوه تام رحمت و محبت الهی و روش تربیتی‌اش بر رحمت و محبت استوار بود. از این رو خداوند آن حضرت را چنین معرفی کرده است: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»^۲ و ما تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم.

برای تربیت انسان باید در او عشقی آفرید که از تمام گزینه‌ها نیرومندتر باشد و در او نیرویی گذاشت که تمام زنجیرها را با خود بردارد. مادامی که این عشق عظیم و نیروی بزرگ در انسان پا نگیرد، برای او حرکتی نخواهد بود و از بند اسارت‌ها نجات نخواهد یافت. ما از محبوب‌های خود به خاطر چیزی که محبوب‌تر است، چشم می‌پوشیم و خوب را فدایی خوب‌تر می‌کنیم تا آنچه را که با اهمیت‌تر است، انتخاب کنیم. عشق شدیدتر و حب الله، ما را از اسارت غرایز و حب نفس و حب دنیا آزاد می‌کند.^۳

اظهار محبت به فرزند نیز او را از ابتلا به عقده نفسانی و احساس کمبود حقارت مصون می‌دارد، اما کودکی که از محبت‌های گرم پدر و مادر محروم بوده و یا نیاز او درستی اشباع نشده است، در نفس خویش احساس محرومیت و نسبت به پدر و مادر و دیگرانی که او را دوست ندارند، عقده نفسانی پیدا می‌کند. چنین انسانی در معرض هر گونه انحراف و فساد خواهد بود. به عقیده بسیاری از دانشمندان، بیشتر تندخویی‌ها، خشونت‌ها، لجاجتی‌ها، زورگویی‌ها، بدبینی‌ها، اعتیادها، افسردگی‌ها، گوشه‌گیری‌ها، ناامیدی‌ها و ناسازگاری‌های افراد، معلول عقده حقارتی است که در اثر محرومیت از محبت به وجود آمده است. بنابراین اظهار محبت را می‌توان به عنوان یکی از عوامل مهم بازدارنده از مفاسد اخلاقی و اجتماعی معرفی

۱. علی فایخی، مبانی تربیت و اخلاق اسلامی، ص ۱۰۸.

۲. انبیا: ۱۰۷.

۳. علی صفایی حائری، مسئولیت و سازندگی، ص ۶۷.

نمود. در پرتو محبت می توان احساسات و عواطف کودک را به خوبی پرورش داد و از او انسانی شایسته ساخت.^۱

۳. انگیزه‌سازی

یکی از اثرات محبت، انگیزه‌سازی است. اگر والدین عمل خوبِ بچه‌ها را با مهربانی بستانند، این امر سبب تداوم رفتار مثبت در آن‌ها خواهد شد. بچه‌ها از نوازش‌ها، بوسه‌ها، در آغوش گرفتن‌ها و حتی از آهنگ محبت‌آمیز سخنان پدر و مادر انگیزه می‌گیرند.^۲

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان والاترین مربی بشر، با محبت به مردم انگیزه تغییر و اصلاح می‌داد و بیشترین لطف و محبت را به مردم داشت. حضرت تحولات اساسی را در پرتو چنین روشی برای افراد محقق می‌کرد؛ زیرا روش محبت در تربیت، روشی برانگیزاننده همه استعدادهای آدمی در جهت کمال مطلق است. تولید رقت و رفع غلظت و خشونت از روح یا همان تلطیف عواطف، تمرکز و از بین رفتن تشتت و تفرق نیروها و در نتیجه قدرت حاصل از تجمع، همه از آثار عشق و محبت است. محبت چنان انسان را متحول می‌کند که هیچ چیز دیگری با آن قابل قیاس نیست و هیچ چیز نمی‌تواند مانند آن انسان را از ملک به ملکوت بکشاند.^۳

محبت در تربیت و تحول معنوی فرزندان نیز چنین نقشی دارد. کودک در محیط گرم محبت، اظهار محبت را از پدر و مادر یاد می‌گیرد و خوش‌قلب، خیرخواه و انسان‌دوست تربیت می‌شود؛ زیرا طعم شیرین محبت را چشیده است؛ از این‌رو در آینده این عمل را نسبت به دیگران انجام می‌دهد. چنین انسانی وقتی بزرگ شد، نسبت به همسر، فرزندان، دوستان و معاشرین خود اظهار محبت و آن‌ها را شاداب می‌کند و در مقابل نیز از محبت‌های متقابل دیگران برخوردار می‌شود.

در حقیقت بالا رفتن انگیزه کودک برای زندگی، درس، تحصیل و حتی برنامه‌ریزی در آینده، داشتن خانواده‌ای پر مهر و محبت است. محبت می‌تواند از هر کسی به کودک منتقل شود، اما هیچ محبتی بهتر و ارزشمندتر از محبت والدین به کودک

۱. سید علی حسینی‌زاده، تربیت فرزند، ص ۸۰.

۲. ابراهیم امینی، آیین تربیت، ص ۱۲۳.

۳. مرتضی مطهری، جاذبه و دافعه، ص ۴۱.

نیست. بالا رفتن انگیزه کودک، موجب موفقیت در آینده او خواهد شد. تجربه نشان داده است بیشتر افراد موفق، خانواده و دوستانی مهربان داشته‌اند که حامی معنوی آن‌ها بوده‌اند. محبتی که از روی منطقی باشد، کودک را در آینده به فردی مهربان، با انگیزه، منطقی و پیروز مبدل خواهد کرد.

نقش برانگیزانندگی محبت در فرزند از این‌روست که اعتماد به نفس فرزند تقویت می‌شود. تجربه نشان داده است کودکانی که با محبت والدین و بر اساس اصول منطقی و آرامش تربیت شده‌اند، در اجتماع نیز از عزت نفس بالایی برخوردارند. بنابراین هر چه کودک در ابتدای زندگی با مهر و محبت والدین بزرگ شود، در آینده می‌تواند با پشتوانه قوی‌تری زندگی کند و این پشتوانه قوی، موجب افزایش عزت نفس او خواهد شد.

نتیجه‌گیری

انسان در مسیر رشد و رسیدن به هدف آفرینش، نیاز به محبت کردن و مورد محبت واقع شدن دارد. خانواده خوب و رشدیافته، خانواده‌ای است که سرشار از محبت باشد؛ چنانکه مهم‌ترین رمز توفیق رهبران دینی و به‌ویژه حضرت محمد ﷺ، بهره‌گیری از بهترین راهکار تربیتی، یعنی ابراز محبت به مردم بوده است؛ زیرا مهرورزی و محبت، بهترین ابزار رسیدن به تربیت الهی است. بیان محبت و اظهار مهر والدین نسبت به فرزندان، آغاز مسیر تربیت، و اهمیت آن تا آنجاست که دل‌های مشتاق فرزندان را صید می‌کند، آتش فاصله‌ها و اختلافات خانوادگی را خاموش می‌نماید، افسردگی‌ها را معالجه می‌کند و سخت‌ترین شرایط زندگی را برای خانواده‌ها تحمل‌پذیر می‌سازد.

والدین می‌توانند از اکسیر حیات‌بخش محبت برای زمینه‌سازی رشد فرزندان و بازدارندگی از هر نوع رفتار نادرست و انگیزه‌سازی برای انجام فعالیت‌های موفقیت‌آمیز استفاده کنند. اگر فرزندان به هر دلیلی در مسیرهای انحرافی قرار گرفتند و درگیر آسیب‌های اجتماعی شدند، باز هم بهترین راه برای جلوگیری آن‌ها از ادامه مسیر، مهرورزی والدین است؛ زیرا فرزند با دریافت این عشق و محبت خالصانه، عزت نفس پیدا می‌کند و به لیاقت و شایستگی و ارزش خود پی می‌برد.

فهرست منابع

۱. امینی، ابراهیم، آیین تربیت، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸ش.
۲. حجتی کرمانی، سید محمدباقر، سه گفتار پیرامون برخی از مسائل تربیتی اسلام، چاپ هشتم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹ش.
۳. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: کتابچی، ۱۳۸۶ش.
۴. حسینی زاده، سید علی، تربیت فرزند، چاپ چهارم، قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۴ش.
۵. حیدری، معصومه، آداب رفتار با دختران، کاشان: محتشم، ۱۳۷۹ش.
۶. خوانساری، جمال‌الدین محمد، شرح غررالحکم و دررالکلم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۰ش.
۷. ستوده، امیررضا، پایه پای آفتاب: گفته‌ها و ناگفته‌ها از زندگی امام خمینی علیه السلام، چاپ ششم، تهران: موسسه نشر پنجره، ۱۳۸۷ش.
۸. شعاری نژاد، علی اکبر، روان‌شناسی رشد، چاپ نوزدهم، تهران: نشر اطلاعات، ۱۳۸۸ش.
۹. صفائی حائری، علی، مسئولیت و سازندگی، قم: لیله القدر، ۱۳۸۶ش.
۱۰. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم: شریف رضی، ۱۳۷۰ش.
۱۱. فایخی، علی و محسن آشتیانی، مبانی تربیت و اخلاق اسلامی، قم: روحانی، [بی تا].
۱۲. قائمی، علی، پرورش مذهبی و اخلاقی کودک، تهران، هاد، ۱۳۵۸.
۱۳. _____، خانواده و مسائل مدرسه‌ای کودکان، تهران: انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۷۸ش.
۱۴. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: نشر اسلامی، ۱۳۸۶ق.
۱۵. مطهری، مرتضی، جاذبه و دافعه؛ چاپ اول، تهران: انتشارات حسینیه ارشاد، ۱۳۴۹ش.
۱. هلاکویی، فرهنگ، اصول پدری و مادری در تربیت فرزندان، تهران: انتشارات باهدف، ۱۳۹۳ش.

